

М. І. Тлепова,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ТА СПРАВЕДЛИВЕ ПОВОДЖЕННЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Великий енциклопедичний юридичний словник дає визначення міжнародних стандартів захисту прав людини як визнаних світовим співтовариством і закріплених в його документах правових норм (переважно конвенційного характеру), що визначають механізми і гарантії реалізації прав людини. З цим визначенням можна погодитись, оскільки воно найбільш повно відтворює зміст даного терміну.

Звернення до основоположних міжнародних документів щодо захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень – Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою (далі Декларація) (1985 р.) і Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо її здійснення (1985 р.) – дає можливість встановити основну спрямованість нормативного змісту цих документів, яка полягає у визначенні напрямів діяльності держави, серед яких чільне місце займає забезпечення права на доступ до правосуддя та справедливе поведження. Характерним є те, що Декларація не містить механізмів та не передбачає способів виконання відповідного завдання. Їх створення та впровадження у практику правозастосування покладається на державу. У п. 4, 5 Декларації, зокрема, зазначається, що до жертв слід ставитися із співчуттям та поважати їх гідність; вони мають право на доступ до механізмів правосуддя та якнайшвидшу компенсацію завданих збитків у відповідності з національним законодавством; у тих випадках, коли це необхідно, слід створити і зміцнити судові та адміністративні механізми, для того, щоб забезпечити жертвам можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які мали б оперативний характер, були б справедливими, недорогими та доступними.

Забезпечення державою права на доступ до правосуддя та справедливого поведження жертвою кримінальних злочинів в юридичній літературі розглядається як нормативно закріплена і забезпечена державою реальна можливість кожної зацікавленої особи на безперешкодне звернення безпосередньо до компетентних державних органів та суду за відновленням своїх порушених прав, свобод і законних інтересів. На науковому рівні до змісту цього стандарту включаються наступні елементи: забезпечення права на звернення до компетентних державних органів за захистом; на одержання кваліфікованої правової до-

помоги, у тому числі безоплатно, у випадках, передбачених законом; на своєчасне визначення процесуального статусу потерпілого та вжиття слідчим, прокурором заходів, які забезпечують відшкодування шкоди, яка була завдана кримінальним правопорушенням.

В українському кримінальному процесуальному законодавстві забезпечення права на звернення до компетентних державних органів за захистом та на своєчасне визначення процесуального статусу потерпілого закріплене в п. 1, 2 ч. 2 ст. 56 КПК – під час досудового розслідування потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим, на отримання від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документу, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; ч. 2 ст. 55 КПК – права і обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого; в п. 7 ч. 1 ст. 56, п. 5 ч. 1 ст. 303, п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК – протягом кримінального провадження потерпілий має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду у випадках і в порядку, передбаченому цим Кодексом.

В ч. 7 ст. 55 КПК України зазначається: якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. В КПК України відсутнє визначення строку та порядку отримання такої згоди від потерпілого, що обумовлює створення на практиці ситуацій тиску на потерпілого зі сторони обвинувачення. Вважаємо, що ця прогалина має бути усунена.

Наступним елементом забезпечення державою права на доступ до правосуддя та справедливого поводження є належна організація одержання кваліфікованої правової допомоги, у тому числі безоплатно, у випадках, передбачених законом (ст. 59 Конституції України). Наразі право на безоплатну правову допомогу передбачене Законом України «Про безоплатну правову допомогу». За Законом право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8), а отже, і потерпілі особи, що стали жертвами кримінальних правопорушень. Первинна правова допомога полягає у наданні правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складенні заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), наданні допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації (ч. 2 ст. 7 Закону).

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Вона включає такі види правових послуг: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в су-

дах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру (ст. 13 Закону). Суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу потерпілі особи не являються, окрім дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей та інших (ч. 1 ст. 14 Закону). Вважаємо, що держава має забезпечити надання безоплатної правової допомоги і іншим категоріям потерпілих від кримінальних правопорушень, таким, як потерпілі від тяжких та особливо тяжких злочинів, а також малозабезпеченим особам та особам, які не можуть самостійно реалізувати свої права та захистити законні інтереси. В подальшому правова допомога має бути надана безоплатно всім потерпілим для того, щоб завдання, визначені в ст. 2 КПК України, у тому числі і «захист особи, суспільства та держави від кримінального правопорушення», були виконані.

Забезпечення державою права на доступ до правосуддя передбачає своєчасне вжиття слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом відповідних заходів по забезпеченню відшкодування шкоди.

Відповідно до ст. 4 Декларації потерпілі мають право на якнайшвидшу компенсацію за нанесену їм шкоду за допомогою офіційних і неофіційних процедур, які здійснюються адміністративними і судовими органами. Україна приєдналась до Європейської конвенції щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (1983 р.). В новому КПК питанню відшкодування шкоди потерпілому присвячено Главу 9. Зурахуванням значного розширення кола проваджень, які розслідуються у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК), потерпілі отримали можливість оперативного відшкодувати спричинену їм майнову шкоду у кримінальних провадженнях на підставі угод про примирення. У разі неможливості відшкодування шкоди відразу в угоді про примирення може бути зазначено строк її відшкодування (ч. 1 ст. 471 КПК). Відповідний порядок відшкодування шкоди потерпілому створює для нього гарантію того, що така шкода буде відшкодована, оскільки в разі невиконання угоди потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив угоду вироком з клопотанням про його скасування (ч. 1 ст. 476 КПК). Добровільне відшкодування шкоди, яке покладено в основу угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим з чітким зазначенням строків щодо її відшкодування, значно розширює коло можливостей потерпілої особи для отримання компенсації за спричинену майнову та моральну шкоду. Крім того, законом передбачене добровільне відшкодування шкоди, завданої потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення як окрему форму відшкодування шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК).

Залишається невирішеним питання відшкодування шкоди у випадках, коли не встановлено особу, яка скоїла кримінальне правопорушення або коли вона переховується чи є неплатоспроможною. Важливою гарантією та ефективним засобом забезпечення захисту прав та законних інтересів потерпілої особи між-

народні документи визначають Державний фонд допомоги потерпілим, з якого жертви могли б отримати моральну або майнову компенсацію. Останній на даний момент в Україні не створено, але існує певна кількість концептуальних пропозицій щодо цього як на законодавчому, так і на науковому рівні. Вважаємо за доцільне створення як державного, так і громадського фонду допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень для того, щоб відшкодування шкоди могло відбутися в повному обсязі і в найкоротший строк.

О. М. Угрюмов,

здобувач Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Вибори – це один з ключових інститутів демократії, важливий елемент механізму легітимації державної влади і контролю за нею зі сторони громадянського суспільства. Процес демократичного волевиявлення громадян потребує достатньо високого рівня їх правової культури у зв'язку з тим, що вибори легітимізують органи влади, оскільки через них народ визначає своїх представників і наділяє їх мандатом на здійснення його суверенних прав. Свою роль у формуванні громадянської системи публічного політичного владарювання вибори можуть виконати за умов наявності трьох базових умов: по-перше, формально-юридичних, що передбачає наявність розвинутого, досконалого, демократичного за своєю сутністю виборчого законодавства, по-друге, інституційних, що забезпечують його реалізацію в реальній електоральній практиці, і, по-третє, ідеологічних, що передбачають розвинуту громадянську правову культуру учасників виборчого процесу.

Для країн «нової демократії» суттєвим елементом забезпечення виборчих прав громадян є діяльність, спрямована на підвищення загальної правої і професійної культури різних категорій учасників виборчого процесу. Невипадково, проблема формування електоральної правової культури визнається найважливішим елементом формування загальної системи гарантій виборчих прав громадян. Це пов'язано з тим, що правова культура і правова свідомість, зокрема, утворюють підстави і передумови становлення і розвитку інститутів виборної демократії. Виходячи з такого розуміння ролі й значення правової культури виборчого процесу, держава першочергового значення надає формуванню політиці в сфері